

HSS-12

การบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนคุณธรรมบ้านสาวะถี
ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

Cultural Management: A Case Study of Ban Sawathi Moral Community
Sawatee Sub-district, Mueang District, Khon Kaen Province

ลักขณา อินทร์บึง¹ และรัชดา ภักดียิ่ง²

Lakkana Inbueng¹, and Ratchada Phakdeeying²

^{1,2}คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อีเมล: luckkhana.inb@neu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัฒนธรรมและแนวทางการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) ผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น จำนวน 26 คน เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi Structured Interview) และแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analytics)

ผลการวิจัยพบว่า

1. หัวใจหลักการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน วัด โรงเรียน ชุมชน ภาครัฐถึงภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ การปฏิบัติการเรียนรู้ ระดมความคิดความรู้ความสามารถเชิงสร้างสรรค์ และร่วมกันทำกิจกรรมรณรงค์อนุรักษ์ พื้นฟูเอกลักษณ์โบราณสถาน ประเพณี ทรัพยากรของวัฒนธรรมชุมชนที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ทั้งนี้ยังเป็นการส่งเสริมโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชน พร้อมพัฒนาชุมชนให้มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแบบอย่างที่ดีไปสู่ชุมชนใกล้เคียง

2. แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ควรส่งเสริมการจัดกิจกรรมและจัดนิทรรศการเผยแพร่เอกลักษณ์ความโดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมชุมชน โดยปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นรักถิ่นฐานบ้านเกิด หวงแหน เห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมแหล่งเรียนรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รวมถึงการสนับสนุน พื้นฟู อนุรักษ์ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียมที่สูญหายไปกลับมาอีกครั้ง และส่งเสริมบูรณาการโบราณสถานพิพิธภัณฑ์ชุมชน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี

คำหลัก: การบริหารจัดการวัฒนธรรม, ชุมชนคุณธรรมบ้านสาวะถี

Abstract

This research was aimed to study cultural management and cultural management guidelines of Ban Sawathi Community, Sawathi Sub-district, Mueang District, Khon Kaen Province. The study was conducted with qualitative research. There were 26 informants in total and the tools used for data collection included Semi Structured Interview, Interview Guide through descriptive analytics.

The findings indicated that:

1. Basis of cultural management for Ban Sawathi Community is the participation of people from all sectors - temple, school, community, government to private sectors participate in the recognition, learning practice, brainstorming, and creative abilities that jointly carry out conservation activities, restoring the identity of archaeological sites, traditions, and resources of community culture that have been accumulated since the ancestor's time. It also promotes the ancient site as a cultural tourist attraction for the community, along with developing the community to have cultural immunity, and good role models for neighborhood communities.

2. Guidelines for promoting the cultural management of Ban Sawathi Community should be promoted with activities and exhibitions to disseminate the identity of the community's arts and culture, by instilling awareness among local people to love their hometown, cherish and appreciate the cultural heritage of learning resources inherited from their ancestors, including supporting, restoring and conserving long-lost wisdom or culture, traditions and customs to be valuable over again. Moreover, there should be promotion and integration of ancient monuments and community museums to be a learning center for cultural attractions in Ban Sawathi Community.

Keywords: Cultural Management, Ban Sawathi Moral Community

บทนำ

บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น คือชุมชนคุณธรรมที่ปรากฏร่องรอยของมรดกทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า เช่น ร่องรอยคูน้ำล้อมรอบชุมชนซึ่งเป็นลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในสมัยวัฒนธรรมทวารวดีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-15 มีการพบเสมาหินสลักโบราณทางพุทธศาสนาอันแสดงถึงความเป็นชุมชนที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนา ต่อมาในสมัยวัฒนธรรมเขมรโบราณในยุคที่พระพุทธศาสนamahayanaรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ในพื้นที่ของบ้านสาวะถีก็มีโบราณสถานโนนกุ่มเป็นร่องรอยที่แสดงถึงการเป็นศูนย์กลางของชุมชนในช่วงสมัยดังกล่าว และในวัดไชยศรียังมีสิมหรือโบสถ์ที่มีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะนิทานพื้นบ้าน เรื่อง สังข์ศิลป์ชัยหรือสินไซในวรรณกรรมอีสานจนได้รับการยกย่องว่าเป็นโบราณสถานที่มีคุณค่าต่อการอนุรักษ์อย่างยิ่งอีกแห่งหนึ่งของภาคอีสาน (อุดมบัวศรี, 2547) และพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดไชยศรี ซึ่งพระครูบุญญากรวสันต์ มหาปุณฺญ์เจ้าอาวาสวัดไชยศรีปัจจุบันร่วมกับ องค์การ

บริหารส่วนตำบลสาวะถี ได้ก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดไชยศรีขึ้นในปี พ.ศ. 2547 โดยมีความมุ่งหมายสำคัญคือ การป้องกันไม่ให้เครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านนับแต่อดีตสูญหายไปจากชุมชน และสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้เพิ่มเติมขึ้นภายในวัด เพื่อให้เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสู่ผู้คนในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้เมื่อกล่าวถึงวัดไชยศรีผู้คนในท้องถิ่นใกล้เคียงมักจะคิดถึงปราชญ์ หรือผู้รู้แห่งภูมิปัญญาอีสานโดยเฉพาะการเป็นต้นแบบแห่งหมอลำที่มีชื่อเสียงในภาคอีสาน

ชุมชนบ้านสาวะถีก็เป็นชุมชนหนึ่งที่กำลังประสบกับปัญหาการจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่นเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันมีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากแนวทางการพัฒนาตามกระแสหลักที่ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยม และบริโภคนิยม ส่งผลให้ผู้คนในชุมชนละเลยคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สั่งสมและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ถึงแม้ในปัจจุบันชุมชนบ้านสาวะถีจะมีกระบวนการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังสีมโบริมาณ การก่อตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดไชยศรี และการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ประเพณีท้องถิ่น แต่ก็ยังประสบกับปัญหาด้านความสนใจและความร่วมมือของคนในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม(วสันต์ มหาบุญโญ) “เจ้าอาวาสวัดไชยศรี”

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนบ้านสาวะถีเพื่อให้ทราบเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนบ้านสาวะถี เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมให้วัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวบ้านสาวะถีมีความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
2. เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ดำเนินการวิจัยโดยมีกลุ่มเป้าหมาย ประเด็นที่ศึกษาและพื้นที่ดำเนินการวิจัยดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูล

1) กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสวัด คุณครู ชาวบ้านชุมชนบ้านสาวะถี และเจ้าหน้าที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น

2) ผู้ให้ข้อมูลจำนวน 26 คน ได้แก่ กำนัน จำนวน 1 คน ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 1 คน เจ้าอาวาสวัดไชยศรี จำนวน 1 รูป ครูโรงเรียนชุมชนบ้านสาวะถี จำนวน 1 คน นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ จำนวน 1 คน ชาวบ้านชุมชนบ้านสาวะถี หมู่ที่ 6,7 และ8 จำนวน 21 คน

2. ขอบเขตด้านเนื้อหาได้แก่

1) ศึกษาการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

2) เป็นแนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัด

ขอนแก่น

3. ขอบเขตด้านพื้นที่ คือ ชุมชนบ้านสาวะถี หมู่ที่ 6,7และ8 ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลงานวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่

1. แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi Structured Interview) เพื่อสัมภาษณ์บริบทชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
2. แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guide) เพื่อสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. แนวทางการสังเกต (Observation Guide) เพื่อสังเกตคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน
4. สมุดจดบันทึก เพื่อบันทึกข้อมูลที่ได้สัมภาษณ์
5. กล้องบันทึกภาพ เพื่อบันทึกกิจกรรมของชาวบ้านและสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลทำได้ 2 ระยะ ตั้งแต่ขณะรวบรวมข้อมูลในภาคสนามและหลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ก่อนวิเคราะห์ข้อมูลได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านข้อมูล(Data-Triangulation) ตรวจสอบแหล่งที่มา แหล่งเวลาสถานที่และบุคคล นอกจากนี้ยังได้ตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล(Methodological Triangulation) โดยใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการสัมภาษณ์ การซักถามพร้อมกัน เมื่อได้ข้อมูลครบถ้วนชัดเจนแล้วได้นำไปวิเคราะห์ตามวิธีการวิจัยอย่างคุณภาพ

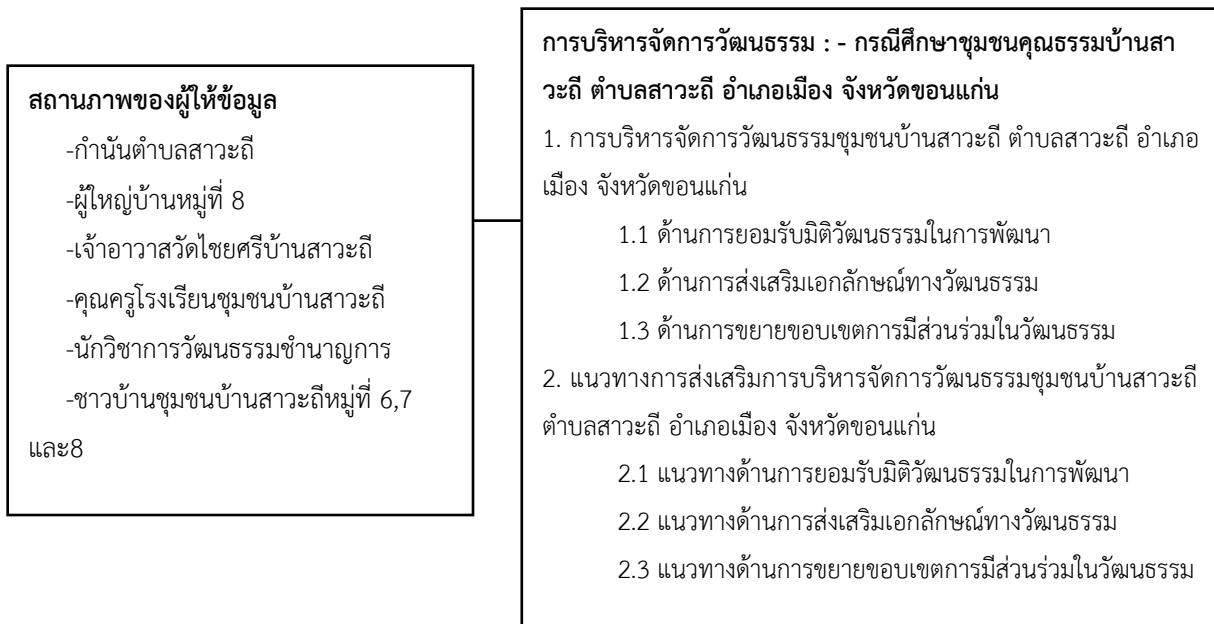
การวิเคราะห์ข้อมูล

ได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา(Content Analysis) ได้นำข้อมูลจากแนวทางการสัมภาษณ์ แนวทางการสังเกต การจดบันทึกภาคสนาม การจำแนกเป็นหมวดหมู่เรียบเรียงเกี่ยวกับกิจกรรมตามกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้วิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่และถ่ายภาพโดยบันทึกภาคสนาม ซึ่งเป็นการบันทึกข้อมูลเบื้องต้น วิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นสำคัญ ตีความข้อมูล ความคิดเห็นแต่ละชุดเป็นช่วงๆเก็บข้อมูลไว้ ตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับผู้เกี่ยวข้อง บางประเด็นข้อมูลไม่ครบถ้วนได้เก็บเพิ่มเติมอีกด้วยและวิเคราะห์เชิงพรรณนา(Descriptive Analysis) โดยจำแนกข้อมูลตามประเด็นการศึกษาและนำไปวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา เพื่อเชื่อมโยงกับแนวคิดและงานวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้องเพื่อให้สามารถตอบปัญหาการวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ โดยการนำข้อมูลที่ได้มาจัดให้เป็นระบบและหาความหมายแยกแยะองค์ประกอบ รวมทั้งเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์ของข้อมูลให้สามารถนำไปสู่ความเข้าใจต่อการดำรงอยู่การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่ศึกษา และทำความเข้าใจกับความหลากหลายของข้อมูลที่ได้มาแยกแยะเงื่อนไขและอธิบายวัฒนธรรมที่ศึกษาในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะนำไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูลเป็นระยะๆจะทำให้ผู้วิจัยรู้ว่าข้อมูลด้านใดอยู่และต้องเก็บเพิ่มเติม เมื่อการเก็บข้อมูลเสร็จสิ้นแล้วจึงอธิบายขั้นตอนต้องนำข้อมูลทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่เพื่อแยกประเภทของข้อมูลให้เป็นระบบแล้วจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลรวมอีกครั้ง และเปลี่ยนแปลงข้อมูลเป็นแนวคิดให้เป็นแบบแผนความสัมพันธ์โดยการเชื่อมโยงและสร้างข้อสรุปจากข้อมูลทั้งหมด

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

การวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนคุณธรรมบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากวัตถุประสงค์โดยกำหนดแนวคิดการวิจัย ดังนี้ ความหมายของการบริหารจัดการวัฒนธรรม คือ องค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความร่วมมือด้านวัฒนธรรม โดยเน้นความสมดุลของวัฒนธรรมทางวัตถุ และจิตใจเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นสำคัญ ได้นำมิติวัฒนธรรมไว้สอดแทรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยเน้นเรื่องคุณภาพระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนมีการเรียนรู้รากเหง้าวัฒนธรรมดั้งเดิม เข้าใจในการพัฒนาการตามยุคสมัย และสภาพปัจจุบัน ตลอดจนในอนาคต เพื่อปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม โดยมีเป้าหมาย 3 ประการ คือ 1) การยอมรับมิติวัฒนธรรมในการพัฒนา 2) การส่งเสริมเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม 3) การขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม Suranaree (2008) โดยกำหนดเป็นกรอบแนวคิดดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลข้อมูล จำนวน 26 คน/รูป เป็นกำนัน จำนวน 1 คน ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 1 คน เจ้าอาวาสวัด จำนวน 1 รูป ครู จำนวน 1 คน นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ จำนวน 1 คน ชาวบ้านชุมชนสาวะถี หมู่ที่ 6,7 และ 8 จำนวน 21 คน อายุอยู่ในช่วง 40 – 65 ปี เป็นส่วนใหญ่ สถานภาพ สมรส จำนวน 21 คน โสด จำนวน 5 คน/รูป

ส่วนที่ 2 การบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

2.1 ด้านการยอมรับมิติวัฒนธรรมในการพัฒนา

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ชุมชนบ้านสาวะถีได้มีการเปิดยอมรับวัฒนธรรมทั้งปัจจุบัน และอดีตเข้ามาประยุกต์ใช้ให้เกิดศูนย์รวมการพัฒนาด้านวัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาชุมชนต้องอาศัยปัจจัยเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน คือ การร่วมมือของทุกภาคส่วน วัด โรงเรียน ชุมชน ภาครัฐรวมถึงภาคเอกชน ต้องเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ การปฏิบัติการ และระดมความคิด ความรู้ ความสามารถ การแสดงออกในเชิงความคิดสร้างสรรค์ เพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ก่อให้เกิดความเข้มแข็งภายในชุมชน ตลอดจนการกำหนดแนวทางในดำเนินงานการพัฒนาชุมชนให้มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมที่ดีมาเป็นต้นแบบขยายผลไปสู่ชุมชนใกล้เคียง และส่งผลต่อการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจในชุมชนให้มีคุณภาพสมบูรณ์เข้ากับในยุคปัจจุบันได้อย่างสมดุล ดังคำกล่าวของ นายธวัชศักดิ์ (นามสมมุติ) อายุ 52 ปี กล่าวว่า

“...การพัฒนาบริหารจัดการวัฒนธรรมทุกวันนี้ขึ้นอยู่กับชาวบ้านในชุมชน ทุกคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมรับรู้ และระดมความคิดช่วยกันในการกำหนดแนวทางการพัฒนาวัฒนธรรม ให้เกิดคุณภาพและ เกิดความสมดุลต่อสังคม และเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน...”

ดังคำกล่าวของ นายนิคม (นามสมมุติ) อายุ 50 ปี กล่าวว่า “...เป็นการใช้วัฒนธรรมมาเป็นศูนย์รวมความร่วมมือของชาวบ้าน ชาวบ้านทุกคนต้องมีการรับรู้ทุกๆเรื่อง เพื่อที่คิดแนวทางการบริหารจัดการวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับสังคม และเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน การพัฒนาวัฒนธรรมต้องมาจากความคิดเห็นหลายภาคส่วนของคนในชุมชน แล้วนำความคิดเห็นเหล่านั้นมาลงมติ นำไปสู่การบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนนั้นให้เกิดคุณภาพ และยั่งยืนต่อไป...”

2.2 ด้านการส่งเสริมเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า เอกลักษณ์ชุมชนบ้านสาวะถี คือ วัดไชยศรี วัดประจำหมู่บ้านที่มีความเจริญในด้านการศึกษา ด้านการปฏิบัติธรรม ด้านการก่อสร้างถาวรวัตถุ และเป็นสถานที่แหล่งศรัทธาพึ่งพิงของชาวบ้านสาวะถี รวมไปถึงสถานที่ศูนย์รวมจัดกิจกรรม จารีต ประเพณี ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ พิธีกรรม และความร่วมมือจัดกิจกรรมของชาวบ้านสาวะถี สิ่งก่อสร้างที่ปรากฏหลงเหลืออยู่ในวัดปัจจุบัน คือ สิม หรือโบสถ์ เป็นแหล่งโบราณสถานที่สำคัญ มีภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังภายในบริเวณด้านนอก และด้านในฝาผนังวัดที่หลงเหลืออยู่ หรือเรียกกันว่า ฮูปแต้ม เป็นนิทานพื้นบ้าน เรื่องสินไซ เล่าขานมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษได้รับความนิยมจากชาวบ้านสมัยสร้างสิม ชาวบ้านชุมชนสาวะถีถึงตระหนักเห็นคุณค่า หวงแหนอนุรักษ์ประเพณีชุมชน และฟื้นฟูเอกลักษณ์ของชุมชน ทั้งนี้ชาวบ้านสาวะถียังส่งเสริมวัดไชยศรี ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชนด้วย ดังคำกล่าวของ นายนิพนธ์ (นามสมมุติ) อายุ 57 ปี กล่าวว่า

“...มรดกวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถีที่โดดเด่น คือ วัดไชยศรี เป็นสถานที่ทางศิลปะ แหล่งโบราณสถาน แหล่งการเรียนรู้ของชุมชนบ้านสาวะถี ชาวบ้านต่างพากันศรัทธาวัดไชยศรี วัดไชยศรีมีฮูปแต้ม เป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาดเป็นงานวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมจากชาวบ้านสมัยสร้างสิม โดยมีนิทานพื้นบ้านชื่อเรื่องว่า สินไซ ชาวบ้านจึงส่งเสริมอนุรักษ์วัดไชยศรีให้เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชน และยังส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวภายในชุมชนด้วย...”

ดังคำกล่าวของ นางรุ่งรัตน์ (นามสมมุติ) อายุ 61ปี กล่าวว่า

“...การส่งเสริมวัดไชยศรีวัดประจำบ้านของชุมชน เป็นสถานที่มีคุณค่าทางด้านจิตรกรรม เป็นงานสถาปัตยกรรม ฝาผนัง และเป็นศูนย์กลางจัดกิจกรรมจารีตประเพณีชาวบ้านในชุมชน วัดไชยศรีเป็นทุนเดิมทางประเพณีวัฒนธรรมสำคัญ และยังมีการปรับประยุกต์วัดไชยศรีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมของชุมชน...”

2.3 ด้านการขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การมีส่วนร่วมที่เป็นปัจจัยหลักสำคัญ คือ ชาวบ้านและทุกภาคส่วน คอยส่งเสริมให้มีการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชน ชาวบ้านและทุกภาคส่วนต้องมีส่วนร่วมรับรู้การจัดกิจกรรมตลอดจนแนวทางการดำเนินงาน เพื่อส่งเสริมให้วัฒนธรรมชุมชนเกิดคุณภาพ ต่อการพัฒนาสังคมและพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันอย่างยั่งยืน โดยตระหนักถึงความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม จารีต ประเพณี ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ และการแสดงความคิดเห็นเชิงสร้างสรรค์ของประชาชน ออกมา การมีส่วนร่วมในสังคมชุมชนทำกิจกรรมด้านวัฒนธรรมและพัฒนาชุมชน ทำให้ชาวบ้านสาวะถีได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นกับภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสูญหายไป หรือถูกแทนที่ด้วยสิ่งใหม่ๆ จนไม่เหลือเค้าของภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมที่สั่งสม และสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ดังนั้นประเด็นสำคัญ คือ การสร้างความร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อการฟื้นฟูอนุรักษ์ และนำภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน ดัง คำกล่าวของ นายเรืองยศ (นามสมมุติ) อายุ 59 ปี กล่าวว่

“...การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากเป้าหมายวิถีการดำเนินชีวิต หน้าที่ ความรับผิดชอบ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ทัศนคติ ความผูกพัน ความเชื่อ จิตใจ สำนึกภักทวงแทนในศิลปวัฒนธรรม นำมาสู่ความต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมที่สำคัญเพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ เพื่อการสืบทอดฟื้นฟูประเพณี และทำให้เกิดวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง...”

ดังคำกล่าวของ นางเดือนเต็ม (นามสมมุติ) อายุ 62 ปี กล่าวว่

“...การมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมชุมชนเป็นการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจอารมณ์ของคนในชุมชน รวมถึงค่านิยม เป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นสร้างสรรค์ให้เกิดความสำเร็จตรงตามวัตถุประสงค์ของชาวบ้านที่ได้กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมเกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ...”

ส่วนที่ 3 แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

3.1 แนวทางด้านที่ยอมรับมิติวัฒนธรรมในการพัฒนา

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า การส่งเสริมศักยภาพชุมชนโดยอาศัยความรู้ และภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาในพื้นฐานการดำรงชีวิตทำให้เกิดศักยภาพวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งพร้อมก่อให้เกิด จารีต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชาวบ้าน วัฒนธรรมเป็นศูนย์รวมของการพัฒนาทุกด้าน โดยอาศัยปัจจัย ด้านเศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน คือ ความร่วมมือการแสดงความคิดเห็นระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน ชุมชน ภาคีรัฐรวมถึงภาคเอกชน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องส่งเสริมให้มีแนวทางการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนไปในทิศทางเดียวกัน ดังคำกล่าวของ นางปองนอม (นามสมมุติ) อายุ 48 ปี กล่าวว่

“...การส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดแนวทางทำให้เกิดวิธีการส่งเสริมพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน รวมไปถึงการพัฒนาสังคมและพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันโดยส่งเสริมให้มีศักยภาพที่เข้มแข็งและเกิดความสมดุลทางวัฒนธรรมชุมชน...”

ตั้งคำถามของ นายยศ (นามสมมุติ) อายุ 58 ปี กล่าวว่า

“...ประชาชนในชุมชนควรเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ แสดงความคิดเห็นเกิดการระดมความคิดเห็นให้เกิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน เพื่อให้วัฒนธรรมเป็นศูนย์รวมของการพัฒนาทุกๆด้าน และทำให้เกิดคุณภาพการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจได้ทันตามยุคสมัยปัจจุบัน

3.2 แนวทางด้านส่งเสริมเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ชุมชนบ้านสาวะถีมีการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมให้เห็นคุณค่าแหล่งเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมชุมชน ที่เป็นมรดกวัฒนธรรมชุมชนสืบทอดมาจากบรรพบุรุษมีความโดดเด่นด้านศิลปะ โบราณสถาน และยังส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวให้กับวัฒนธรรมชุมชน การปลูกจิตสำนึกรักถิ่นฐานหวงแหนบ้านเกิดสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชุมชน และกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมชุมชน และความสำคัญของอดีตภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ในตัวของชาวบ้าน รวมทั้งความพยายามในการฟื้นฟูศักยภาพของชาวบ้านในการแสดงออกด้านภูมิปัญญา และการสร้างงานศิลปะ การผลิตงานหัตถกรรม จนนำไปสู่แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ชุมชนในที่สุด ตั้งคำถามของ นายวรพงษ์ (นามสมมุติ) อายุ 61 ปี กล่าวว่า

“...ให้ตระหนักเห็นความสำคัญกับวัตถุ ทุนนิยม และบริโภคนิยม อย่าละเลยคุณค่าความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนที่สั่งสมและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ควรอนุรักษ์ ฟื้นฟูคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนทั้งจิตรกรรมฝาผนังลือโบราณ และการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ที่บ้านวัดไชยศรี...”

ตั้งคำถามของ นางศิริรัตน์ (นามสมมุติ) อายุ 56 ปี กล่าวว่า

“...ส่งเสริมหวงแหน มรดกวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ในความโดดเด่นของศิลปะ โบราณสถาน จิตรกรรมภาพวาด ไว้เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชน โดยมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สำคัญและยังเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านสาวะถี...”

3.3 แนวทางการขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ชุมชนบ้านสาวะถีส่งเสริมการจัดกิจกรรมนิทรรศการต่างๆภายในชุมชน เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน หรือการทำเอกสารเผยแพร่วัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี โดยกระตุ้นให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นเชิงสร้างสรรค์ เกิดการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนคุณธรรม พัฒนาสังคมและพัฒนาเศรษฐกิจให้เข้ากับปัจจุบัน รวมไปถึงข้อมูลที่ทำให้ชาวชุมชนสาวะถีได้รู้จักเข้าใจ และตระหนักในคุณค่าของชุมชนตัวเองมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็เกิดเครือข่ายความร่วมมือทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ในการที่จะร่วมกันแสวงหาแนวทางในการฟื้นฟู อนุรักษ์ และส่งเสริมให้มีการรับใช้ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนบ้านสาวะถีต่อไป การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีการพัฒนาการไปในทางที่ดี โดยประชาชนให้ความร่วมมือกับทางหมู่บ้าน หน่วยงานข้าราชการ ตลอดจนผู้นำชุมชน จากการศึกษาพบว่าคนในชุมชนได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมต่างๆของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการรณรงค์ในเรื่องการพัฒนา และการส่งเสริมอาชีพ และรายได้ให้แก่ชุมชน ความสนใจ และความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆเหล่านี้ ทำให้ชุมชนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชน

ตั้งคำถามของ นายสงวน (นามสมมุติ) อายุ 59 ปี กล่าวว่า

“...ส่งเสริมให้ชาวบ้านทุกภาคส่วนได้จัดทำกิจกรรมเกิดการมีส่วนร่วมพัฒนา อนุรักษ์ ความเชื่อ ประเพณี ต่อวัฒนธรรมและทำให้เกิดกิจกรรมชุมชนสัมพันธ์การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การมีกิจกรรมสร้างสรรค์ในชุมชนก่อให้เกิดแนวทางในการดำเนินการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชนได้...”

ตั้งคำถามของ นายสมศักดิ์ (นามสมมุติ) อายุ 64 ปี กล่าวว่า

“...ส่งเสริมให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นสร้างสรรค์ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนเข้มแข็ง และทำให้เกิดการขับเคลื่อนกระบวนการด้านวัฒนธรรมด้วยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชน เพราะวัฒนธรรมไม่สามารถสร้างดำรงอยู่และพัฒนาได้ ถ้าหากขาดความร่วมมือของคนในชุมชน...”

อภิปรายผล

จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจ จึงได้นำมาอภิปรายดังนี้

1. การบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า การบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถีเน้นหลักในการบริหารจัดการ การมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วน วัด โรงเรียน ชุมชน ภาครัฐถึงภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ การปฏิบัติการเรียนรู้ ระดมความคิด ความรู้ความสามารถ เชิงสร้างสรรค์ และร่วมทำกิจกรรมในการอนุรักษ์ฟื้นฟูเอกลักษณ์โบราณสถาน ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และพัฒนาส่งเสริมโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมที่ดีต่อการเป็นต้นแบบขยายผลไปสู่ชุมชนใกล้เคียง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุญาดา สุนทรสารทูล (2552) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร พบว่า กระบวนการสร้างความร่วมมือระบบบริหารจัดการที่ดีควรมีแนวทางไปในทิศทางเดียวกัน สร้างความสัมพันธ์ระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน มีรูปแบบความร่วมมือ 4 รูปแบบ คือ 1)สร้างครอบครัวต้นแบบมีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรม และขยายผลไปสู่ชุมชนที่ใกล้เคียง 2)ศึกษาจัดทำหลักสูตรการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนโดยใช้ความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัดโรงเรียน ชุมชน ภาครัฐรวมถึงภาคเอกชนในการดำเนินงาน 3)จัดทำพื้นที่ชุมชนให้มีมูลค่าเพิ่มทางสังคมโดยชุมชนจัดตั้งศูนย์คอมพิวเตอร์พร้อมทั้งมีครูอาสาสมัครในพื้นที่คอยดูแล และให้คำแนะนำ 4)เชิญชวนภาคเอกชนเข้าร่วมบทบาทการสนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน และกิจกรรมการส่งเสริมความร่วมมือของทุกฝ่ายเพื่อกำหนดให้รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน ก่อให้เกิดผลสำเร็จและมีประสิทธิภาพเหมาะสม

นอกจากนี้ยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ สาธิต กฤตลักษณ์ (2551) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการ อนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาโบราณสถาน พบว่า ประชาชนในชุมชนเข้าร่วมทำกิจกรรมการอนุรักษ์โบราณสถานด้วยความสมัครใจ การมีส่วนร่วมเป็นการแสดงออกถึงความรับผิดชอบของคนในชุมชนที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรม เครือข่ายที่มีส่วนช่วยให้การอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาโบราณสถานในชุมชนประสบความสำเร็จ คือ ประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่ในชุมชน ทั้งนี้อภิปรายผลได้ว่า หัวใจหลักสำคัญในการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชน คือ ความร่วมมือของประชาชนทุกภาคส่วนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น กำหนดแนวทางในการปฏิบัติการจัดการวัฒนธรรมชุมชน พัฒนาแหล่งเรียนรู้ใหม่มีการตระหนักถึงคุณค่า และมีการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากรโบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญาชุมชนที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ชุมชน และการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาชุมชนให้มีภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมมาเป็นต้นแบบขยายผลไปสู่ชุมชนใกล้เคียง

2. แนวทางการส่งเสริมการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า การส่งเสริมจัดกิจกรรมภายในชุมชน และจัดนิทรรศการเผยแพร่เอกลักษณ์ความโดดเด่นทางศิลปวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี โดยการกระตุ้นให้ชาวบ้านปลูกจิตสำนึกภักดีถิ่นฐานบ้านเกิด เห็นคุณค่าแหล่งเรียนรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ รวมถึงการสนับสนุน ฟันฟู อนุรักษ์ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรม ประเพณี ขนบธรรมเนียมที่สูญหายไปกลับมามีคุณค่าอีกครั้ง และส่งเสริมบูรณาการสถานพิพิธภัณฑสถานชุมชน ให้เป็นแหล่งเรียนรู้สถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ Mingkwan (2009) ได้ทำการวิจัยเรื่อง **แนวทางการอนุรักษ์ฟันฟู และพัฒนาเอกลักษณ์ขนบธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ภูลาในภาคอีสาน 5 หมู่บ้าน** พบว่า แนวทางในการอนุรักษ์เอกลักษณ์และขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ภูลา ทำได้โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานการจัดกิจกรรมที่มีส่วนสนับสนุนและเผยแพร่กิจกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม แนวทางในการฟันฟูเอกลักษณ์และขนบธรรมเนียมประเพณีทำได้โดยการรื้อฟื้นสิ่งที่สูญหายไป แล้วทำการสนับสนุนและปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัย ทั้งนี้ก็ปรายผลได้ว่า การกระตุ้นให้ชาวบ้านเห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรมที่มีมาแต่บรรพบุรุษ ทำให้เกิดความหวงแหนตระหนักในคุณค่าของชุมชนตัวเองมากยิ่งขึ้น และยังเป็นการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ปัญหาดั้งเดิม หรือวัฒนธรรม ประเพณีที่หายไปกลับมามีคุณค่าตามเดิม และสนับสนุนพัฒนาโบราณสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้

จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า หน่วยงานและประชาชนในชุมชนต่างมีส่วนร่วมช่วยเหลือกัน ในการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมชุมชน การนำงานวิจัยนี้ไปใช้ ควรใช้ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านวัฒนธรรม ได้แก่ สังกัดสำนักวัฒนธรรมกีฬาและการท่องเที่ยว นำข้อมูลวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี และวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ในการพัฒนางานด้านวัฒนธรรมชุมชน หน่วยงานชุมชนได้แนวทางการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมในชุมชนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปวิเคราะห์และประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน และหน่วยงานด้านการท่องเที่ยว กระทรวงวัฒนธรรมสามารถนำมาใช้ในการฟันฟูวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สืบไป

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยแบบผสม (Mixed Methods Research) ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ เกี่ยวกับการบริหารจัดการวัฒนธรรมชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
2. ควรมีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพ และรายได้ในชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

- สาธิต กฤตลักษณ์. (2551). การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ ฟันฟู และพัฒนาโบราณสถานในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุญาดา สุนทรสารทูล. (2552). รูปแบบความร่วมมือของบ้าน วัด โรงเรียนและชุมชน ในการสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมแก่เด็กและเยาวชนในเขตปริมณฑลกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อุดม บัวศรี. (2547). *จิตรกรรมฝาผนังในวัดไชยศรี*. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Mingwan, Chonprirot. (2009). *Guideline for," The Social Sciences*. 4(5) : 167 - 173 ; May.

Suranaree J. (2008). *Management of culture and prosperity of the country*. Soc. Sci. Vol. 2 No. 2 ; December (85-97).